

és szókincsbeli „csemegéket” egyaránt kínál ez a — sajnos most már erősen asszimilálódó — nyelvsziget.

Néhány apró megjegyzésem van csak az egyébként mintaszerűen megszerkesztett tájszótárhoz:

A *bevág* szócikk példamondatában nem értem az *erekk* szót. A *csap* szócikkében pedig az *e* kívánna magyarázatot. A *mennykő* c. a. van egy *szít-harsogat* ige, amelyet nem találunk a szójegyzékben, a *harsogat* jelentése sem illik ide.

A *süögel* alak meglepő, de nem látszik hibásnak, mert a példamondatban is így szerepel. Az ember inkább **süögül* alakot várna, de minden nyelvjárás tartogat meglepetéseket.

IMRE SAMU könyve értékes nyeresége nyelvjárás irodalmunknak, és jól egészíti ki ugyanezen városka nyelvjárás monográfiáját, mintegy gazdag illusztrációs anyag a hangtani és alaktani leíráshoz.

KÁLMÁN BÉLA

TEISZLER PÁL: **A Nagykároly környéki magyar nyelvjárás magánhangzó-rendszere.** Bukarest, 1973. Kriterion Könyvkiadó, 199 l.

Azokból a beszámolókból, amelyek a romániai magyar nyelvtudomány-nak, illetőleg nyelvjáráskutatásnak a második világháború utáni fejlődéséről és mai helyzetéről szólnak (vö. pl. MÁRTON GYULA: MNy. LV, 8—16; Uő.: NyIrK. XIII, 205—21; Uő: Korunk Évkönyv 1973. 173—93) mindnyájunk számára világos, hogy a kolozsvári egyetem magyar nyelvtudományi intézetében évtizedek óta rendkívül intenzív, jól átgondolt, tervszerű dialektológiai kutatás folyik. A hatalmas mennyiségű adatanyag azonban — sajnálatos módon — nagyrészt kéziratban maradt, nem kerülhetett be a tudományos vérkeringésbe. „Ha térképre vetítenők nyelvjárásaink tanulmányozásának második világháború végi és mai helyzetét — írja Márton Gyula a Korunk Évkönyv említett számában — megnyugvással szemlélhetnők, hogy az akkori nagy fehér foltok teljesen eltűntek. Persze ezúttal azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a kész munkák (atlaszok, monográfiák, szójegyzékek stb.) kiadása terén még fennálló nagy lemaradás behozása a feltétele annak, hogy mindazok az eredmények, amelyeket fáradságos munkával, nagy áldozatkészséggel elértünk, a tudományos élet vérkeringésébe valóban bekerüljenek. Mert a lemaradás ezen a téren nagy!”

Az utóbbi években a romániai magyar nyelvészeti könyvkiadás örvendetes fejlődésnek indult. És — miközben még mindig fájdalmasan nélkülözzük a kéziratban heverő nyelvjárás atlaszokat, amelyeket nem tudunk szembesíteni a nagy magyar nyelvatlasz megjelenő köteteivel — örömmel tapasztaljuk, hogy a megjelenő kiadványokban a kolozsvári nyelvészeti műhely egyre sokszínűbb

munkássága tükröződik. Teiszler Pál könyve a nyelvjárási hangtani monográfia itthon is hiányzó műfajában ér el rendkívül figyelemre méltó eredményeket.

Ha úgy tekintjük, hogy az erdélyi magyar nyelvjáráskutató iskola első korszakát Csúry Bálint és Szabó T. Attila munkássága jelenti a század harmincas éveiben, akkor második generációnak a Márton Gyula, Gálffy Mózes, Nagy Jenő és kortársaik együttese tekinthető. Eszerint Teiszler Pál, aki Márton Gyula tanítványai közül való, ennek az iskolának már harmadik nemzedékéhez sorolható, mindazokkal az erényekkel, ami az elődökre is jellemző volt: rendkívül intenzív terepmunka, egyidejű követése a magyarországi és a külföldi — német, francia, román, majd szovjet és amerikai — szakirodalomnak. (Vö. SZABÓ T. A.: MNépn. III, 305—13; MÁRTON GY.: Korunk Évkönyv i.h.)

Teiszler Pál már hosszú idő óta foglalkozik a Nagyvárad környéki nyelvjárással: 1957-ben már egy tájnyelvi atlasz gyűjtését is elkezdte erről a vidékről (vö. NyIrK. VI, 165). A terület nyelvét anyanyelvjárásként beszéli, így minden biztosítékunk megvan rá, hogy személyében a legalkalmasabb kutató nyúl a témához. A nyelvjárási különböző jelenségeivel már korábban is számos tanulmányban foglalkozott.

Egy nyelvjárási hangrendszerének fonológiai, fonetikai leírása önmagában sem könnyű feladat. Ebben az esetben még tovább nehezíti a munkát az a tény, hogy a vizsgált terület nyelve nem zavartalanul fejlődő magyar nyelvjárási, hanem elmagyarosodott svábok, interferenciákkal tarkított, sokféle hatást mutató, heterogén magyar nyelvjárása. A fonológiai leírásban a szerző — mint előszavában mondja — egyrészt a magyar nyelvtudományi hagyományokat, a prágai fonológiai iskolának a romanisztikában kialakult elméletét és gyakorlatát követte, de hasznosította az amerikai deskriptivisták disztribucionális módszerét és a statisztikát is.

A módszerrel egyébként külön önálló fejezet foglalkozik (7—27). Ezt nemcsak az indokolja, hogy az ilyen típusú modern monográfia eljárás módjai nem egyöntetűek, hanem az is, hogy a munka doktori disszertációként készült 1969-ben, és ebben a műfajban nagy figyelem esik a kutatási eljárások részletezésére és indoklására.

Az anyaggyűjtés módszeréről megtudjuk, hogy a 2572 magánhangzó fonémát tartalmazó kérdőívet 16, egymással földrajzilag összefüggő, Nagyvárad környéki, szatmári faluban, összesen 82 adatközlőtől kérdezte ki a szerző. A hangárnyalatok feljegyzésében impresszionista eljárást követett, de hogy a kérdőíves szituáció esetleges torzításait elkerülje, külön magnetofonos felvételeket is készített, és azok anyagát is figyelembe vette.

A feldolgozás módszeréről ezt írja: a leírásnak „fel kell ölelnie a fonéma-rendszer, a fonémaállomány, a fonémagyakorlás és disztribúció, a fonémák változatos realizációs rendszere fonetikai és fonológiai leírását, megfelelő anyag és kísérleti eszközök birtokában a szuprasegmentális elemek rendszerének bemutatását.” (23). Fő feladatának a fonémaállomány leírását tekinti: végig-

megy a nyelvjárás magánhangzó rendszerén, bizonyítja a vizsgált elem fonéma voltát a szokásos kommutációs próbákkal, majd anyagának elemzésével bemutatja a fonéma megterhelésének arányait, illetőleg a fonéma vátozatainak rendszerét és az egyes változatok jelentkezésének nyelvi és nyelven kívüli okait, feltételeit és körülményeit.

Azt gondolhatnánk, hogy a nyelvjárás fonémarendszerének felvázolása, illetőleg az egyes fonémák relevanciájának — releváns jegyei összességének — felmérése viszonylag egyszerű feladat, különösen akkor, ha a fonémarendszer a köznyelvvvel egyező. Az egyes fonémák elemzésekor ezt a részt igyekezett leg-rövidebbre fogni Teiszler Pál is: a szokásos kommutációs próbákat eredeti értekezéséből a rövidítés során nagyrészt elhagyta, és csak a fonéma-szemben-állások bemutatásával érzékelteti a releváns jegyeket. Csak alkalmanként tér ki arra az érdekes kérdésre, amikor a szóban forgó jegy a szófónológiában nem releváns, csak a morfonológiában (55), vagy más kérdésre. A fonéma tartalmának a releváns jegyekben való meghatározása igen fontos a beszéd konkrét hangjainak besorolása szempontjából is: hiszen ezen múlik, hogy egy sajátosan árnyalt hang mely fonéma realizációja.

Így például egyetértünk a szerzővel az *i* : *i* fonémák elkülönítésében, noha oppozíciójuk nem bizonyítható egyértelműen (63—4). Nem csekély nehézséget rejt az *ö* bizonyos változatainak elhelyezése az *ö* vagy *ő* fonéma állományában (73). Probléma a felső nyelvállású hosszú fonémák relevanciájának meghatározása, valamint az *al*, *el* köznyelvi fonémakapcsolatok helyén ejtett hosszú *ā*, *ē* megítélése, főleg ha az *oj*, *őj* kapcsolatok helyén jelentkező hosszabb magánhangzókkal összefüggésben gondolkodunk. Úgy látszik, ezek a magyar fonémarendszernek olyan kérdései, amelyek további vizsgálatot igényelnek.

Nemcsak nyelvjárasi, hanem köznyelvi szakirodalmunkban is újszerű az a gondos mérlegelés, ahogyan Teiszler Pál az egyes fonémák releváns jegyeit mérlegeli, megmutatva, melyik milyen súllyal esik latba a többi fonémától való elkülönítéskor, melyik hajlamos a neutralizációra stb.

Az egyes fonémák vizsgálatán belül a második fő szempontja szerzőnknek a „fonémaváltakozások” bemutatása. Ezt a szakkifejezést nem tartjuk szerencsésnek. Gyakorlatilag azt vizsgálja, hogy az egyes fonémák a nyelvjárásban milyen más fonémák rovására mutatnak többletet vagy hiányt, tehát milyen a terhelésük. Igaz, ez a terhelési eltérés mindig valamilyen más fonémával való szembenállás felmutatásával válik megfoghatóvá és mérhetővé — de akkor ezt kellene mondani. A „váltakozás” szakszó a magyar nyelvészeti irodalomban elsősorban a szabad variánsok tetszőleges előfordulását jelenti, így már lefoglalt szakkifejezés. A módszertani fejezetben Teiszler Pál is a fonéma *megterheltségéről* beszél (25), és így nevezi Imre Samu is „A mai magyar nyelvjárások rendszere” című átfogó munkájában (amelyet szerzőnk nyilván azért nem említ, mert kéziratának elkészülte után jelent meg).

Tudjuk, hogy a magyar nyelvjárásoknak egyik leginkább jellemző saját-

sága a fonémák terhelés-eltolódása a köznyelvhez képest. Ugyanakkor az is igaz, hogy két nyelvjárás a fonémák statisztikailag egyező terhelése ellenére is nagy eltéréseket mutathat, mivel a fonématöbblet vagy -hiány más morféma-állományban mutatkozik. Pontos képet tehát csak akkor kaphatunk, ha a terhelési eltéréseket morfémaákhoz kötöttségükben mutatjuk be. Ezért helyeseljük, hogy Teiszler Pál is ezt teszi az esetek többségében, annak ellenére, hogy leírása egyébként a szinkron rendszerre koncentrált.

A terhelési eltérések másik csoportja a hangkörnyezet szerint mutatkozik. Ezt a hagyományos felfogás asszociatív jelenségnek minősíti. Teiszler Pál „pozicionális kötöttségről” s ennek megfelelően a disztribúció pozicionális befolyásoltságáról szól. Eljárását helyeseljük, és úgy véljük, célszerű lenne a fonéma szembenállások esetében pozicionális terhelési eltérésekről beszélni, a realizációs folyamatok tagolásakor pedig alkalmazhatnánk az asszociatív befolyásolt realizáció megkülönböztetést. Így a szakkifejezésekben is tükrözhetnének a fonémikus szembenállásokat és a fonéma körén belül maradó realizációs eltéréseket.

Érdeme a könyvnek az is, hogy a terhelések eltéréseinek elemzésekor tekintettel van az adott fonéma köznyelvi statisztikai arányaira, ezzel szembe-síti a vizsgált nyelvjárásbeli terhelést már az egyes fonémák vizsgálata során is, nemcsak a végső, kifejezetten ilyen célú fejezetben. Esetenként arra is kitér, hogy milyen terhelési különbségek mutatkoznak a nyelvjárás kérdőíves módszerrel, illetőleg magnetofonnal gyűjtött anyaga között. Értékes kommentárokat találunk sokszor a nyelvhasználatot befolyásoló extralingvisztikai tényezőkről is: például arról, hogyan befolyásolja az eltérő fonémikus változatok közötti választást a beszélők nyelvi tudatossága, a köznyelvhez igazodás törekvése vagy a svábos artikuláció-bázis maradványainak interferenciája.

Az egyes fonémák vizsgálatának harmadik fő szempontja a realizáció kérdése, vagyis az egy fonéma körébe tartozó hangszínárnyalatok számbavétele. Ez közvetlenül összefügg a fonéma releváns jegyeinek megállapításával, a tartalmi jegyek meghatározásával — talán célszerűbb lett volna közvetlenül az után tárgyalni. A változatokat a szerző a fonéma releváns jegyeihez közelebb eső típusoktól elindulva veszi számba. És bár hangoztatja, hogy eszköz-fonetikai méréseket nem alkalmazott az árnyalatok elkülönítésekor, a gazdag változatosság néhol tucatnyi változatot mutat. Ez mindenesetre rendkívül kifinomult hallást, nagy gyakorlatot feltételez még akkor is, ha figyelembe vesszük az impresszionista feljegyzésmódot, s az ebből következő hapaxokat. Sajnos, a nyomdatechnika nem mindig volt képes követni a jelölési finomságokat: számos esetben nem egy betűtessen levő betűrajzú, hanem összeillesztett mellékjeles betű vált szükségessé, és ebből eredően gyakori az elcsúszott vagy letört, nyomás közben elmozdult jelkombináció.

A realizációk egyenkénti számbavétele, fonetikai jellemzése, előfordulási körülményeiknek környezetétől, beszédhelyzettől, nyelvi tudatosságtól, társa-

dalmi körülményektől függő előfordulása olyan színes és érdekes szinte minden esetben, hogy ezeket az elemzéseket a tanulmány legkitűnőbb részleteinek érezzük. Hatalmas munkát igényelt már e változatok statisztikai arányainak kiszámítása és egymással való összevetése is: ezt nemcsak összesítve tárja elénk a szerző, hanem — ha a vizsgált községek közt e téren eltérések mutatkoznak — községek szerinti bontásban is. A realizációk megosztlását, disztribúcióját mindenütt követi még egy mozzanat: a változatok „lecsökkentése”, vagyis redukciója, annak bemutatása, mely változat melyik másikból ágazik el, s hogyan vezethető vissza arra, rajta keresztül a fonéma fő változatára.

A tanulmány a nyelvjaras 14 magánhangzó fonémájának egyenkénti vizsgálata után rendszertani összefoglalást ad (134—60). Ebben a nyelvjárásra jellemző sajátságok rendszerezésén túl a köznyelvhez mérés alapján sok értékes általános megfigyelést is találunk. A korrelációk rendszerét Laziczius és Pilch felfogására építve vázolja fel. A nyelvjárás és a köznyelv fonémáinak szembenállásait ábrákkal teszi világossá. Különösen érdekes e fejezetben is a változatok különféle fajtáinak típusokba csoportosítása, és e típusok kölcsönviszonyainak vizsgálata: mely típusok járnak együtt, melyek hogyan befolyásolják a nyelvjárás akusztikai összhatását stb.

Már az összefoglaló fejezetben teljes statisztikai táblázatokat kapunk arról is, hogy a magánhangzók megterheltségi adatai milyen eltéréseket mutatnak a kérdőíves, illetőleg példamondatos gyűjtésben az öt ilyen célra kiválasztott helységben: Mezőfény, Mezőpetri, Kaplony, Nagykaroly és Erdőd nyelvjárásában. A dolgozat előszavának problémafelvetéséhez kanyarodik vissza e fejezetnek az a része, amely a sváb és magyar fonológiai rendszer keveredésének általános sajátságait vizsgálja.

A könyv utolsó fejezete adattár formájában statisztikai táblázatokat ad, közli a hangtani kérdőív címszavait, szemelvényt közöl a magnetofonos szövegfelvételekből. A rövidítések és irodalomjegyzék után román és német nyelvű összefoglalást kapunk.

Teiszler Pál könyve nagy nyeresége nyelvjárás kutatásunknak. Újszerű, bátor, friss szemléletű írás, amely ha helyenként vitát csíhol is majd, első fecskéje a modern magyar nyelvjárás hangtani monográfiának.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

XVI—XVIII. századi földrajzi nevek az Országos Levéltár „Urbaria et Conscriptiones” gyűjteményben. Közreadja SCHRAM FERENC. Budapest, 1973, 185 l. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 132. sz.

Történeti helynévanyagunk tekintélyes része csak levéltárakban található, más, jelentős része az okmánytárakban szétszórva, és csak viszonylag csekély része (bár ezek száma is sok ezerre rúg) található meg megyék és községek